

O faktı xatırlatmaq istərdik ki, Qərbi Azərbaycanın hayatımda, tərixin müxtəlif məqamlarında uzun müddət milli dövlətçiliyindən uzaq düşən xalqımız inkişaf yolunu elm və təhsildə görübür. Maraqlı olan budur ki, bu yanaşma hər bir xalqın dəyər ölçülərinin inikası olan folklor nümunələrində ifadə olunur. Bu nümunələrde xalqımızın bəşəriyyətin özünü axtarmaq və tapmağın yeganə yolu kimi təhsil kontekstini müşahidə etmək mümkündür. İstər nağıl və dastanlarımızda, istərsə də şifahi ədəbiyyatımızın daha çox yayılan bayati və qoşmalarımızda o tendensiyən ötəri olmadığını görürük. Folklorumuzun müxtəlif janrlarının qəhrəmanlarının dövrünün ən qabaqcıl müəllimlərindən elm alıqları da buna görədir ki, epizodik və təsadüfi hallardan sayıla bilməz.

Yazımızda XIX əsrin ortalarından cəmiyyətimizin əsas problemlərindən biri kimi gündəmən gətirilən, aktuallaşan təhsil məsələsinin Qərbi Azərbaycanda inkişaf mərhələlərindən səhifə gedəcək. Hesab edirik ki, yazımız indiyə qədər də tədqiqatçıların xüsusi diqqət ayırdıqları mövzuya ətrafında elmi içti-maiyyətdə yenİ arasdırımlara im-pus verəcək.

Bu kontekstdən yanaşsaq, azından, 200 il müddətində - məsəm Türkmençay Sülh Müqaviləsindən üzübüri regionda erməni kimliyinin faktı əvvəlmiş üçün əldən-ayaqdan geden qüvvələrin atlığı addımı bir dəha xatırlatmaq istərdik. Bu tarixi torpaqlarımızda "Ermeni vilayəti"nin yaradılmış haqqında Rusiya imperatorunun mart ayının 21-də, xalqımızın ən müqəddəs bayramlarından olan "Novruz"un göldüyü gün imzalandığı gün oldu. Buna görə də Qərbi Azərbaycan milli maarifçilik mühitinin formalasmasında azərbaycanlı ziyan qadınları rolinu, bu mühitin sərtləndirən amillər barədə söz açmağı vacib sayırıq. O fakt da danılmaz həqiqətlərindən ki, İrəvan şəhəri Azərbaycan şəhərləri ilə yanmış müxtəlif tozkırı və cüngüldər cökildiyi reallıdır. Qədim İpək yolu Azərbaycan üzərindən keçən hissəsində yerləşən ən mühüm şəhərlərden biri kimi İrəvan ancaq ticarət karvanlarının nefəs dərəcətən burada əsrlərə bax-başa dayanan mövcud karvansaları ilə deyil, həm də elm və senet maskəni olaraq tanınır. Əsasən şəhərdəki məscid və mədrəsələrdə topalanın müxtəlif yaradıcı insanların qiyaməti əlyazmalarının saxlandığı on etibarlı yerlər də bu ocaqlar olub. Orta əsrlərde ekşər elm və mədəniyyət mərkəzləri kimi, Şərqi poeziyasının nadir nümunələri İrəvana da tərcümə edilir, ədəbi məclislərde qiraat ustaları tərəfindən oxunurdu. Bu faktların özü İrəvan şəhərindən keçən karvanlara qoşularaq yola çıxan insanların üçün calbedici idi. O cəlbiciliyi yaranan ədəbi hadisələrden birini qeyd etməyi lazımlı: Şərqi ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri Sədi Şirazının fars dilində yazuğu, Yaxın və Orta Şərqdə on çox oxunan, mədrəsələrdə tədris edilən, tərcümə olunan "Gülüstən" əsərinin İrəvanda tərcüməsi maraqlı edəbə faktlarından biridir. Əsərin Azərbaycan diline tərcüməsinin nadir əlyazmalarından biri Məhəmməd ibn Hüseyn Rəvaniyə məxsusdur. Onun XVII əsrin ortalarında tamamladığı "Tərcüməyi Güllüstan" əlyazmasının həcmi 107 vərəqdir və həzirdə Təbrizdəki Milli Kitabxanada saxlanılır. Qeyd edək ki, XX əsrin əvvəllerindən kimi Azərbaycanda, Naxçıvanı saxlamış əlyazmaları 1923-cü ildə Hacı Məhəmməd Naxçıvanı kitabxanaya hədiyyə edib. Qərbi Azərbaycanın olmuş və təhsil əmənələrinin varlığı İrəvan xanlığının Rusiya qoşunları tərefindən işğaldən sonra orazının tədqiqatını aparmış rus tarixçi-statisti İvan Şopenin yazılarında görmək olur. Tədqiqatçının nəticələrinin 1852-ci ildə Sankt-Peterburq şəhərində naşr edildiyi "Rusiya imperiyasına birləşdiyi dövrde Ermənistan vilayətinin tarxi abidələri" kitabında tarixçi qeyd edir: "İrəvana gənclərin əksəriyyəti Rudo-

BİZ QƏRBİ AZƏRBAYCAN QAYIDACAGI

Qərbi Azərbaycanda milli maarifçilik mühiti və QADIN ZİYALILAR

Ədalət naminə onu qeyd etməmək mümkün deyil ki, o mühitin dəha formalasmasında yerli xalqın, onun aparcı güvəsi olan ziyanlıların iradəsi müsəyyən qədər rol oynasa da, regionda möhkəmlənmək istəyinə gizlətməyən imperiya-nın tərəqqipərvər obrazda görünmək istəyi asılı rol oynadı. Buna görə id ki, XIX əsrin ikinci yarısında Qafqaz Təhsil Dairesiinin başpar-sından sonra, 1867-ci ildə Qafqaz məktəbləri üçün təsdiq edilmiş ni-zamnamə imzalanaraq hüquq qüvvəyə minir. Nizamnaməyə görə

İrəvan rus-tatar qız məktəblərinin və İrəvan qızlar gimnaziyasının keçmiş məzuniları Tacixanım Bağırbayova, Kubra Bağırbayova, Bülbul Kazimova, Fatma Əlizadə, Leyla Fərəcovə, Nuşu Əlixanova, Firuze Qaziyeva, Fərəh Axundova, Rübabə Əbrahimova, Münəvvər Əlixanova, Gülrəh Qədimbəyova, Kövhər İsmayılova, Bülbul Kangərlinski, Siddiqə Abbasova, Sona Qocayeva və başqları Qərbi Azərbaycanın mədəni həyatında fərqlənən maarifpərvər və tərəqqipərvər qadınlar idi

Tiflis, Stavropol, Kutaisi, Bakı və İrəvan şəhərlərində məktəb direktoriyasının yaradılması start verilir. İrəvanda 1881-ci ildən müəllimlər seminariyası, gimnaziyalar, o cümlədən qız gimnaziyası, pansionatlar, Rus-Azərbaycan məktəbləri fəaliyyət göstərməye başlayır. Azərbaycanda, o cümlədən Bakıda açılan Rus-Azərbaycan məktəbinin təsiri ilə İrəvanda da belə məktəblər meydana gəlir.

Bu dövr həm də dünyada başla-yan qız həqiqətləri uğrunda müba-rizələrin regionda vüst illeri kimi yaddaşalınan oldu. Qadınlar arasında aparılan geniş maarifçilik hərəkatı bir sira qadın təşkilatları, xüsusən, xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranaraq fəaliyyət göstərməsi ilə diqqət çəkirdi. Onlardan biri Tiflisde yaranan "Müqəddəs Ripsimi" adlı qadın xeyriyyə cəmiyyəti idir və az keç-mədi ki, həmin cəmiyyətin İrəvanda da zərbaycanlı qızlar üçün təşkil edilən növbəti rus-tatar məktəbinin fəaliyyətindən sonra 1918-ci ilə məzqoddır. Qadınlar arasında təsdiq edilib. Qərbi Azərbaycanda milli maarifçilik mühitinin formalasmasında onun ziyarəti qadınlar da vardi və onlar azərbaycanlıların icimai-siyasi, əbdi-mədəni mühitinin bərpasında, icimai həyatda feal iş-tirak edirdilər. Bu iştirak İrəvan şəhər qız məktəbinin xələfi İrəvan azərbaycanlı qadınlar klubunun fəaliyyətindən xüsusilə nezəracarpan idi. Onlardan birinin, Seidə Elyasovanın rəhbərliyi ilə İrəvanda ilk dəfə olaraq Türk qadınlar klubu təşkil edildi. Rəsmi fəaliyyətine 1923-cü il aprelin 12-də başlayan klub məktəb tehsil məsələsindən tətbiq, sanitariya-gigiyenə məsələlərinə qədər bütün sahələri əhatə edən genişprofilli fəaliyyət istiqaməti müqəyyənləşdirmişdi. Azərbaycanlı qadınlar üçün müqəddəs ocağı çəvərilən klubun işə başlığı ilk vaxtlardan onun ətrafında Bülbul Kangərlinski, Fatma Əfəndiyeva, Lala Qaziyeva, Rübabə Bağırova, Rübabə Kərimova, Zinət İsayeva, Tovuz Tağıyeva, Fatma Cəfərova, Ceyran Qaziyeva, Fatma Yusifzadə, Zehra Abbasova, Fatma Abbasova, Xədicə Sadıqova, Firəngiz Rzayeva kimi qadın və qızlar yığılmışdı. Bu tərəqqipərvər qadınlar Qədimbəyova, Gülrəh Qədimbəyova, Kövhər İsmayılova, Bülbul Kangərlinski, Siddiqə Abbasova, Sona Qocayeva və başqları Qərbi Azərbaycanın mədəni həyatında fərqlənən maarifpərvər və tərəqqipərvər qadınlar idi.

1846-cı ildə İrəvan şəhərində anadan olan XIX əsr Azərbaycan şairi, jurnalist və maarif xadimi Mirzə Məhəmmədtərki Sıdqi Naxçıvanının məktəbində telim alan, füri istədiyi sayında fars və türk dilini mükəmməl öyrənən İsmayıllı Kazimzadə, XIX əsrin sonlarında İrəvanda yaşayan, İohann Volfshanq Hötenin "Gənc Verterin iztirabarı"nı tərcümə edən Əbülfət Şəhərtəhsil, Molyerin "Zoran tobi" əsərinin tərcüməçisi Ə. Z. Qəmərlinski, Qarı Müəllimlər Seminariyasını birtidirdikdən sonra peşə və yaradıcılıq fəaliyyətini uzun müddət İrəvanla bağlayan Firudin bey Köçərli və onlarla fedakar insan İrəvanda xüsusən qadın təhsil mühitinin formalaşması üçün fədakarmasına xidmət göstərdilər.

Bu gün də Azərbaycanın o işiq-lı insanların sonsuz minnədarlıq hissi ilə yad edirik.

ri ilə elmin və maarifin əhəmiyyəti-ni dərk edib, öz sonrakı inkişaf yollarını tuturdular.

Klub özətrafına topladığı fəal-

larla ilk vaxtlar qadımlar arasında sa-

vadsızlığı, leğvetmə kursları təşkil

edirdi. Ancaq 1927-ci ildə klubda

şəhərin müxtəlif mahallələrini əha-

to edən 17 savad kursu fealiyyət

göstərdi ki, bu kurslarda da yü-

lərlə qadın savadsızlığını ləğv et-

mişdir. Azərbaycanlı pedagoji kadr-

lara böyük ehtiyac olduğunu onun

nzəndə müəllimlər hazırlayan 3

aylıq, azərbaycanlı kəndlər üçün

bağça müdürü hazırlanırdı. Həmin

kurslarda da 80-den artıq bağça müdürü

si hazırlanmışdı.

1953-cü ildə qədər çəkilişan bu mo-

ləniyyət ocağının fealiyyəti erməni

milliyyətli ilə zəhərənmiş təbəqə-

nin seyli ilə dayandırıldı da, İrəvan

Azərbaycanlı Qadınlar Klubunun

milli maarifimizin inkişafında müs-

teşna xidməti olan insanların əməyi-

ni sağlıqlarla yad edirik. Qərbi Azərbaycanda müxtəlif zamanlarda fea-

liyyət göstərən İrəvan Pedaqoji İnsti-

tutunun azərbaycanlı səbəbi, İrəvan

Pedaqoji Texnikumu, Kənd Təsərrü-

fatı Texnikumu, Cəfor Cabbarlı adına

İrəvan Dövlət Teatrı, Ermənistan Ali

Sovetinin ve Nazirlər Kabinetinin or-

qanı olan "Sovet Ermənistən" qəze-

ti, həbelə azərbaycanlıların əksəri-

yot təşkil edildi. Qərbi Azərbay-

canda milli maarifçilik mühitinin

formalaşmasında eməyi olan qadın

ziyanları arasında vətən bağılı-

ğı həmin insanları doğma yərlərə

çəkirdi. Buna görə id ki, 1920-ci il

noyabr 29-da Ermənistəndə Sovet

həkimiyəti qurulduğundan sonra bol-

şeviklərin təmərin verdiyi adətə

inanaraq azərbaycanlı əhalinin bir

qismi öz doğma ocaqlarına geri

döndü. Onların sırasında veteranları-

na qaydan üzvi qadınlar da vardi

və onlar azərbaycanlıların icimai-

siyasi, əbdi-mədəni mühitinin

borpasında, icimai həyatda feal iş-

tirak edirdilər. Bu iştirak İrəvan şəh-

qız məktəbinin xələfi İrəvan azərbaycanlı qadınlar klubunun fea-

liyyətindən xüsusilə nezəracarpan

idi. Onlardan birinin, Seidə Elyas-

ovanın rəhbərliyi ilə İrəvanda ilk

dəfə olaraq Türk qadınlar klubu təş-

kil edildi. Rəsmi fəaliyyətine 1923-

cü il aprelin 12-də başlayan klub

məktəb tehsil məsələsindən tətbiq,

sanitariya-gigiyenə məsələlərinə

qədər bütün sahələri əhatə edən ge-

nişprofilli fəaliyyət istiqaməti

müqəyyənləşdirmişdi. Azərbaycanlı

qadınlar üçün müqəddəs ocağı çə-

vərilən klub işə başlığı ilk vax-

tlardan onun ətrafında Bülbul Kangər-

li, Fatma Əfəndiyeva, Lala Qaziyeva,

Rübabə Bağırova, Rübabə Kərimova,

Zinət İsayeva, Tovuz Tağıyeva, Fatma Cəfərova, Ceyran Qaziyeva, Fatma Yusifzadə, Zehra Abbasova, Fatma Abbasova, Xədicə Sadıqova, Firəngiz Rzayeva kimi

qadın və q